

SI 62 Sigtuna, Kv. Professorn 4

Litteratur: H. Gustavson, Verksamheten vid Runverket i Stockholm, i: Nytt om runer 13 (1998), s. 25 f, Sårfeberbenet från Sigtuna, i: Situne Dei 2010, s. 61 ff., Personnamn i inskrifterna på runföremålen från Sigtuna, i: Namn på stort och smått. Vänskrift till Staffan Nyström den 11 december 2012 (2012), s. 104; M. Källström, Lost words in personal names in Viking Age runic inscriptions. Obvious problems and some possible solutions, i: Probleme der Rekonstruktion untergegangener Wörter aus alten Eigennamen (2010), s. 175. Åkomman och demonen på ”feberbenet” från Professorn 4, i: Situne Dei 2012, s. 37–43; M. MacLeod & B. Mees, Runic Amulets and Magic Objects (2006), s. 120.

Äldre avbildning: H. Gustavson, teckning a.a. 1998, s. 25 (återgiven i Gustavson 2010, Källström 2010).

Signum i Samnordisk runtextdatabas: U NOR1998;25

Då man i juli 1997 gick igenom ett jordlager som tagits in till museet från en arkeologisk undersökning 1996 i kvarteret Professorn 4 i Sigtuna påträffades ett runristat revben (fyndnummer 5720). Inskriften har daterats till slutet av 1000-talet eller början av 1100-talet enligt muntlig uppgift av Anders Wikström den 27/8 2012. Revbenet är av nöt och har skurits av i båda ändar. Det är 240 mm långt och 29–16 mm brett och 13–8 mm tjockt. Det bär en runinskrift fördelad på en rad på framsidan och på två rader på baksidan. Runornas höjd varierar mellan 19–11 mm. I den mån orduppdelningen anses vara säker återges den i translittereringen nedan.

Fig. 1. Revbenets framsida och baksida. Foto Bengt A. Lundberg 1997 (RAÄ/KMB ff973010, ff973016).

Inskriften på framsidan lyder:

iorils × ourip × uaksna ur : kroke × bat han × ripu × bar-...

5

10

15

20

25

30

35

Runristade lösföremål från Sigtuna

Sl 62 Sigtuna, Kv. Professorn 4.

Baksidans första rad lyder:

han : riþu × aok × siþa × sarþ × sararan × uara × hafir × fult
40 45 50 55 60 65 70 75

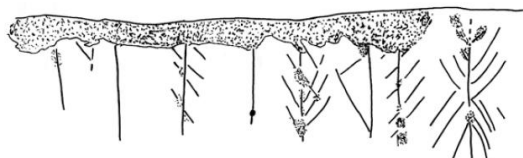
Den andra raden är skriven från höger till vänster med stupade runor ovanför den första och lyder:

fekit × fly braot riþa
80 85 90

Iorils vrið! Vaksna ūr Krōki! Bant hann riðu, barði(?) han riðu ok sīða(?) sarð. Sārarann vara hafir (hann) fullt fengit. Flȳ braut riða!

»Jorills (sår)pinne! Väx ur Krok! Han (dvs. besvärjaren) band febern, han krossade(?) febern. Och sejdandet(?) gjorde slut på den. Han har fångat varets sårhus fullständigt. Fly bort feber!»

Ovanför runföljden **iorils** × **ourip** × på framsidan är åtta tecken av annan karaktär än inskriftens runor inristade:

Till läsningen: Benet har skurits av med tre snedställda snitt före 1 i. Någon runa eller något skiljetecken har inte varit ristat före 1 i. Placeringen av 78 f på benets baksida talar också för att 1 i har inlett inskriften. Genom övre delen av 1 i, som är 13 mm lång, går en diagonal spricka. Runan dock säkert i. Någon k-bistav har inte varit ristad här. Sprickan går också genom toppen av 2 o. 24 e har varit stungen med en punkt på huvudstavens mitt. Några få spår av stingningen kan skönjas i mikroskop, resten är bortvittrad. Inskriften på framsidan avslutas med en skadad runa 38. Av den återstår övre delen av en huvudstav och av ett stycke av en bistav, som går från huvudstavens topp snett nedåt höger. Benet har varit avskuret i denna ända. Här har en 5–10 mm lång flisa, där resten av bistaven har varit inskuren, gått förlorad. Runan t har varit þ, u eller l, knappast r. Inskriften på baksidan inleds med 39 h. Den står 5 mm till höger om den avskurna kanten. Någon runa har inte varit ristad till vänster om den. 78 e bedöms ha varit stungen med en liten punkt strax nedanför huvudstavens mitt. Punkten är knappast en vittringsskada. 84 y är stungen med ett kort lodrätt streck mellan huvudstav och bistav. Smärre skador på runorna 56-60 þ × sara och 64 u äventyrar inte läsningen. Skadorna har tagit bort ett stycke av bistaven i 56 þ, ett stycke av huvudstaven och av högra bistaven i 58 a, ett stycke av övre delen av bistaven i 59 r och ett stycke av huvudstaven och av högra bistaven i 60 a. Skiljetecken i form av kryss eller två små lodräta streck. Den senare formen efter 19 r, 41 n och 84 y.

Fig. 2. Detaljer av framsidans inskrift. Foto Bengt A. Lundberg 1997 (RAÄ/KMB ff973011, ff973012).

Runinskriften på benet är en av de längsta på lösföremålen från Sigtuna. Ristaren är säker i sin utformning av runorna som visar ringa formvariation. Nästan hela den teckenuppsättning som ingår i den 16-typiga futharken finns med i inskriften. De enda tecken som inte är representerade är **m**- och **r**-runorna. Att **r**-runan inte förekommer är anmärkningsvärt. Man hade väntat sig den i inskriftens ord *hafir* 'har' och *ūr* 'ur' (se Patrik Larsson, Yrrunan. Användningen och ljudvärde i nordiska runinskrifter (2002), s. 131 f.; beläggen i avhandlingen avser stenmonumentinskrifter). I runorna med bistavarna anslutna till huvudstavens översta del (**u**-, **þ**-, **r**-, **t**-, **b**- och **l**-runorna) är bistavens spets i några fall ansatt mot huvudstavens topp, i andra ett litet stycke nedanför toppen. Bågen i **þ**-runorna är långsträckt, själva runan är än smal, än bred. De dubbelsidiga bistavarna i **o**-runan är skurna snett nedåt höger. I **r**-runan är bistaven skuren i tre drag. Runan har mestadels sluten form. I **a**-runorna är den högra bistaven något kortare än den vänstra, som också är tunnare. Möjligen beror det på att bistaven skurits med början höger om huvudstaven.

Utöver den ovan angivna normaliseringen kan den senare delen av inskriften alternativt också återges *Ok sīða(?) sarð sārarann. Vara hafir (hann) fullt fengit. Fly bort riða!* »Och sejdandet(?) gjorde slut på sårhuset. Han har fångat varet fullständigt. Fly bort feber!«

De tolkningsförslag som här presenteras gör inte anspråk på att vara slutgiltiga. I vissa delar, framför allt i den »episka» delen, är den osäker, men andra delar bedöms vara säkra. Uppdelningen av inskriften i ord underlättas av användningen av ordskillnadstecken, små kryss eller kolon. Den är mestadels konsekvent genomförd. I ett fall avgränsar skiljetecknet en hel sats. Det gäller inskriftens sista mening, som jag tolkar som en befallnings- eller

uppmaningssats. Den inleds med en imperativform av verbet *flyia* 'fly' och avslutas med ett substantiv i svag form som subjekt som skrivs med runorna **riþa**. Samma ord uppträder två gånger i inskriften i runföljden **riþu**, som är en kasusböjd form av samma substantiv. Det tolkas som det feminina substantivet *riða* 'sjukdomstillstånd med feberskälvningar'. Meningen återgiven i normaliserad runsvensk form skulle bli *Fly bort riða!* dvs. »Fly bort feber!» Inskriften är alltså en sjukdomsbesvärjelse.

De skriftliga källorna från Norden som berör sjukdom och sjukdomsmagi under äldsta tid är magra. De orsaksorienterade benämningarna, där orsak, konsekvens och behandling avgör hur man benämner sjukdomen eller åkomman, tyder på att de har sina rötter i de nordiska språken, medan symptombetingade benämningar med vunnen förståelse utifrån upplevda symptom eller tecken kan ha sitt ursprung i antik tradition (Johanna Bergqvist, *Läkare och läkande* (2013), s. 141 f.). Våra tolkningsmöjligheter försvåras av att man i äldsta tid inte drog någon klar gräns mellan sjukdom och skada. Då sår kunde ses som orsak till en sjukdom kunde man »ligga sjuk i sår» (jämför fsv. *sar* n. 'skada i hud el. liknande genom vilken blod kan tränga ut' men också fsv. och sv. dial. *sar*, adj. 'smärtsam, som värker', och feber kunde uppfattas som en sjukdom i sig men också ses som tecken på en sjukdom. Det kirurgiska artefaktmaterialet från Sigtuna är relativt stort (Bergqvist a.a., s. 408) men utgörs till största delen av epileringspincetter, som kanske har ingått i toalettuppsättningar med ör-slev, pincett och sticka (Bergqvist a.a., s. 273) Materialets värde för bedömningen av hur man botade sjukdomar i Sigtuna torde därför vara begränsat.

Förhållandet mellan läkare och utövare av magi är okänt. På Island tycks det ha varit skillnad mellan läkarnas och magikernas verksamhet under medeltiden och antalet magiker med terapeutisk verksamhet har förmodligen varit ringa enligt François-Xavier Dillmann (*Les magiciens dans l'Islande ancienne* (2006), s. 65 ff.). Med tanke på bristen på källor är runinskrifternas vittnesbörd därför betydelsefulla. En av de mest omdiskuterade sjukdomsbesvärjelserna med runor från vikingatiden finns på kopparblecket SI 5, som påträffades år 1931 vid schaktningsarbete på den s.k. Malmen i Sigtuna. En annan är den rytmiskt utformade Canterbury-besvärjelsen med runor, som tillagts i efterhand längst ner på sidan i pergamentshandskriften Cotton Caligula A. xv 4to, blad 123–124 a. Den lyder: **kurilsarþuara far þu nu funtin is tu þur uigi þik þorsa trutin iurilsarþuara uifþr aþrauari**, dvs. *Gyrils sārþvara far þū nū! Fundinn es þū! Þōrr vīgi þik, þursa drōttin! Gyrils sārþvara. Viðr āðravari.* »Gyrills sår-tapp far du nu! Funnen är du! Tor vige dig, tursernas härskare. Gyrills sår-tapp. Mot ådrors var (blodförgiftning).»

Handskriften är från andra hälften av 1000-talet och finns i British Library. Tillsammans med inskriften på det nyfunna runbenet i Sigtuna ger de oss en uppfattning om hur man såg på sjukdomar som sjukdomsvarelser i människokroppen under vikingatiden. De tre besvärjelserna kan ses som varianter av en och samma nordiska sjukdomsbesvärjelse som har hednisk karaktär eller åtminstone återspeglar hednisk vidskepelse. De gemensamma dragen i de något olika formulerade besvärjelserna är att sjukdomsvarelserna tilltalas och nämns vid namn, lockas fram och binds. Det konstateras att den är fångad och därefter manas den bort.

Alla tre inskrifterna tycks börja med ett formelartat anrop, en åkallan av sjukdomsvarelserna. Sigtunablecket med »Sårfeberns böld», Canterburybesvärjelsen med »Gyrills (dvs. 'den som åstadkommer blodförgiftning') sår-tapp» och Sigtunabenet med **iorils ouriþ** »Gyrills (sår)pinne». Tolkningen av **ouriþ** som '(sår)pinne' får ses som ett försiktigt förslag. Det stöds av att bulnader och bölder i folktron orsakades av trolldom i en eller annan

form. När den döda vävnaden i böldens mitt («sårpinnen, sårappen») i norska bygdemål kallas vågmor eller verkmor innebär det att sårappen räknas som upphov till bölden (I. Reichborn-Kjennerud, *Vår gamle Trolldomsmedisin II* (1933), s. 140–141).

Canterburyinskriften är uttryckligen riktad mot blodförgiftning eller kallbrand (*viðr āðra vari*). Så är också avsikten med Sigtunablecket, vilket framgår av ordet *sārriðu* 'sår-feber'. Som framgår av det följande torde också runbenets inskrift vara en sådan besvärjelse. Runbenets **riþa** och runbleckets **sarriþu** är våra äldst kända belegg på feberbenämningen *rida* eller *ri(a)*. Ordets ursprung är oklart och är bara känt från germanska språk. Det har i svenskan trängts undan av latinets *febris*. Ordet kan vara besläktat med det fornhög-tyska verbet *ridón* (<**hreið-*) 'skälva, skaka' och avse själva feberattacken. I fornsvenskan finns två bildningar till ordkärnan, nämligen orden *riðh* och *ridha* 'sjukdomsanfall; feber, fross-skakning'. Det senare ordet är ett svagt feminint substantiv på *-a* med svagstadietbildning, dvs. med kort *i*. Det förra ordet med långt *i* i normalstadiet lever fortfarande i norskans *ri* och i svenska dialekter i formen *ri(d)*. I de medeltida läkeböckerna nämns en rad sjukdomar som åtföljs av *ridha*. Man skiljde inte helt klart mellan *ridha* som en komplikation på grund av andra sjukdomar och *ridha* som en benämning på malarian (tredje- och fjärdedagsfebern) under medeltiden. Malarian var vanlig i Norden under denna tid (Leonard Jan Bruce-Watt, *The Rise and Fall of Malaria in Europe: a historical-epidemiological study* (1980), s. 117 ff.). Eftersom *ridha* i sina olika former var utbredd och inte sällan kronisk, låg det nära till hands att tillgripa magi för att skydda sig mot den och för att bli av med den, om man hade blivit drabbad. Drygt en tiondel av besvärjelseformerna, mestadels av medeltida ursprung, i Ferdinand Ohrts *Danmarks Trylleformer* (1917–21) är riktade mot febersjukdom. Runbenets *riða* skall hållas isär från det fsv. substantivet *ridha* 'ritt', som hör ihop med verbet *rida*. Vad det är för sjukdomstillstånd, som runbenets besvärjelse avser, framgår av revbenets **riþu** och **sararan** och runbleckets **sarriþu**. Här kan man också anföra Canterbury-besvärjelsens **uiþr aþrauari**. Runbenets besvärjelse är riktad mot blodförgiftning, som kan ha uppkommit genom ett sår.

Vad som är påfallande i inskriften är förekomsten av runföljderna **io**, **ua** och **ao**. Skrivningen **ao** kan vara en digrafisk skrivning för ett trycksvagt *o* i det runsvenska *ok* – jämför dock Henrik Williams, *Åsrunan. Användning och ljudvärde i runsvenska steninskrifter* (1990), s. 15 jämte not 5 – men mindre troligt i adverbet **braot** 'bort, där det snarare torde återge *ao* (Williams, s. 114, 173). Konjunktionen *ok* är kanske det vanligaste ordet i våra runinskrifter, där det ett tiotal gånger skrivs **aok**, medan adverbet *bort* < *braut* bara förekommer en gång och då monografiskt i den ljudomkastade formen **bort** i ett osäkert och försvunnet belegg i inskriften U 1143. Att ristaren har använt runföljden **ao** för diftongen /au/ i **braot** *braut*, **aok** *ok* kan bero på en osäkerhet att skilja mellan [u] och [o]. Detta kan också ha spelat in i valet av runan **o** i ordet **iorils**, jfr Källström (2012, s. 41).

En förklaring av skrivningen **ioril** sedd som en ordbildning med ett *ila*-suffix till substantivet *gorr* 'smuts, orenlighet, halvsmält föda i kreaturs tarmar' ges nedan. Mer problematiskt är ordet **ourip**. En utgångspunkt för en tolkning av det kan vara överensstämmelsen i formlerna i inskriften på Sigtunabenet och i Canterburyhandskriften. Den bör innebära att det sammansatta ordet *sārþvara* 'sårapp' i Canterburyformeln har en motsvarighet i Sigtunabenets **ourip**. Orden *þvara* och *þvari* har sin bakgrund i det germanska starka verbet **pweran-* (Bjorvand & Lindeman, *Våre arveord* (2007), art. *tvare*) 'blanda, röra vrida'. Det förstnämnda kan formellt återge det feminina substantivet *þvara* 'käpp eller slev att röra

Runristade lösföremål från Sigtuna

Sl 62 Sigtuna, Kv. Professorn 4.

med' i nominativ eller det maskulina *þvari* 'stav; spjut, svärd' i oblik form. En direkt semantisk motsvarighet skulle **ourip** kunna vara som en bildning till verbet vrida. Till detta verb finns avledningar i olika avljudstadiet i ord för '(vrid)käpp, pinne; trästycke till nätbindning'. Appellativet *vred* utgår från en ordkärna **wrið-* med en ursprunglig betydelse 'vridning' och har utifrån den i nordiska dialekter utvecklats till ett tiotal särbetydelser (G. Eklund, *Vrist-brist-rist*. Utvecklingen av gammalt uddljudande *wr i* nordiska, särskilt svenska, dialekter (1991), s. 88 f. En av huvudbetydelseerna kan ha varit 'något ihopvridet', t.ex. 'vriden halm, snodd, tuss, tapp' Anmärkningsvärt i sådant fall är den digrafiska skrivningen **ourip** för ett runsvenskt *vrið* (*wrið*). Skrivningen med **ou** för *w* är sällsynt i runinskrifterna, belagd i inskriften på runstenen U 1040 i ordet **kouikon**. Karakteristiskt för den stenens ristare är dock en bristfällig ortografi (Williams 1990, s. 120 f., 169). Exemplet på ett initialt **ur** för *wr* är också fåtaliga i runinskrifterna (Eklund 1991, s. 157). Ett starkare argument är en fonetisk tendens i dialektmaterialet, som möjligen återspeglar en svårighet i uttalet av komplexet *wr* med varierande uttal av *w*, där uttalet av uddljudande *w* i stor utsträckning varit ett vokalljud (Eklund 1991, s. 150).

Fig. 3. Detaljer av baksidans inskrift. Foto Bengt A. Lundberg 1997 (RAÄ/KMBff973014, ff973013).

Formellt kan **ourip** återge ett tvåledat ord med ett prefigerat negerande *ō-* eller ett förstärkande *of-*. Exempel på det förra är fornisländskan *úrað* 'skadligt råd; skadligt tilltag; illgärning' och fornsvenskans *ofriper* 'ofred, krig; fredlöshet', exempel på det senare är fornsvenskans *ofgiri* 'omåttligt begär'. Att i inskriften laborera med de två förstnämnda orden är föga tilltalande betydelsemässigt och ljudhistoriskt, medan substantiv med prefixet *of-* är ovanliga. Prefixet är vanligen en adjektivförstärkande partikel 'övermåttan' i framför allt äldre fornsvenska (Ture Johannisson, Verbal och postverbal partikelkomposition i de

germanska språken (1939), s. 256 f., samt Om sammansatta verb i svenskan, i: Ordbildning och ordbetydelse. Valda studier (1974), s. 180, not 40).

Inte heller runorna **au** i **uaksnaur** står för som tecken för en diftong. Runföljden kan segmenteras och normaliseras i ett runsvenskt *vaksna ūr!* 'väx ur!' med ett expressivt *-na*. Jämför fornisländskans *-na* i *þat hefi ek spurtna*, och adverbena *hérna* och *þatna*. Alternativt kan det med Källström (2012, s. 43) tänkas återge en verbbildning *vaksna* till participet *vaxinn* på samma sätt som det fvn. verbet *brotna* 'bli bruten' till *brotinn*. Innebörden är i båda fallen att sjukdomsvarelsen omedelbart skall försvinna ur den sjuke Krok.

Inskriftens första sats innehåller en befällning eller en uppmaning till sjukdomen. Till skillnad från besvärjelserna i Sigtunamuletten och Canterburyhandskriften får vi veta den sjukens namn. Runföljden **kroke** återger mansnamnet *Krōkr* i dativ. Den skulle också kunna förstås som runsv.*kranki, dativ singularis av adjektivet *krankr 'den svage, sjuke' med regelmässigt utelämnat *n* framför *k* och användning av *ās*-runan framför runsvenskt *n* (Williams 1992, s. 54 ff.). Men att låneordet *krank* skulle förekomma i en runinskrift från slutet av 1000-talet/början av 1100-talet är inte troligt.

Inte heller tilltalas sjukdomen i du-form, utan med en imperativ i 2:a person singularis. Inte heller används du-pronominet i formelns episka del, vilket det gör i de två andra besvärjelserna. I dessa omtalas sjukdomen i passiv omskrivande form utan att agenten, besvärjaren, namges. Den tolkning som här föreslås innebär en konstruktion med ett personligt pronomen i 3:e person singularis med ett verb i aktiv form. Det torde vara med avsikt som besvärjaren, magikern, inte namnges utan återges med **han** 'han'. De tre inskrifterna skiljer sig därigenom från äldre magiska inskrifter med det 24-typiga runalfabetet som i Själlandsbrakteaten II (DR IK98) med självpredikationen »**hariuha** heter jag, den olycksvetande. Jag ger lycka (skydd)» och DR 261 Lindholmen »Jag, runmästaren här, heter Listig».

Efter uppmaningen till sjukdomsvarelsen att lämna den sjuke Krok följer en episk allitererande del som beskriver vad magikern har åstadkommit. Han band sårfebern, han krossade(?) sårfebern, *bant hann riðu, barði(?) hann riðu*. Därefter följer de allitererande orden **sipa** × **sarþ** × **sararan**, vars gemensamma betydelseinnehåll sannolikt förstärks genom allitterationen. För orden **sipa** × **sarþ** är det svårt att ge en övertygande tolkning. Ordet **sarþ** kan knappast återge något annat än *sarð* 3. pers. sing. pret. av det starka verbet runsv. *siarða*, fornsv. *sārþa* 'rövknulla; bedriva tidelag med'. Verbet tycks inte vara känt utanför germanska språk och är förutom i nordiska språk belagt i fornengelskans *seorðan*, fornhögtyskans *serten* och lågtyskans *serden*, alla med samma betydelse som i nordiskan. Dess etymologi är oklar men det har bl.a. kopplats samman med latinets *sarire* 'hugga, hacka upp' Möjlig är den ursprungliga betydelsen för det germanska **serþ-* 'slå, trycka, klämma' (Á. Blöndal Magnússon, Íslensk Orðsifjabók (1989), s.v. *sarða*). Möjligen används verbet i inskriften i en nedsättande och föraktlig betydelse med innebörden 'göra slut på'. Verbet kan ursprungligen ha haft en vidare betydelse som senare har snävrats in. Om **sarþ** återger ett transitivt verb bör **sipa** återspegla ett objekt eller en adverbial bestämning till verbet. I intetdera fallen finns någon självklar tolkning. Att i **sipa** se ett adverb på *-a* bildat till adjektiv på samma sätt som *harða* till *harðr*, dvs. bildat till ett adjektiv motsvarande gotiskans *seipus* 'sen' (i fråga om tid) och det fornisländska adverbet *síð*, är inte tilltalande, eftersom ett adverb *síða* inte tycks finnas belagt i nordiska språk. Inte heller är det meto-diskt tilltalande att förutsätta ett ristningsfel för *síð* eller komparativformen *síðarr* eller ad-

verbet *síðla*, eftersom ristningsfel i övrigt egentligen inte förekommer. Att tänka sig ett substantiv i ack. plur. svarande mot isländskans *seiðr* 'sejd' som förekommer i uttryck som *síða/seiða seið* och *eþla seið* 'utöva trolldom' är inte tillrådligt, så länge det är oklart om det går tillbaka på en ordkärna **sai-* (>*sæi-*) eller **sei-* (>*sí-*). Anmärkningsvärt är att ordet *sejd* inte finns belagt i fornsvenskan utan är inlånat i nysvenskan från isländskans *seiðr*. Att ordet återger ett *siða 'sejdkvinna', en kvinnlig motsvarighet till *siði* 'sejdman' kan lämnas åsido, trots att sejdandet under förlitterär tid nog inte var könsbetingat. En sådan tolkning skulle ju innebära subjektbyte. Bättre är då att tolka ordet som en abstraktbildning *síða* 'sejdandet' till det starka verbet fisl. *síða*, som också kan betyda 'angripa, påverka med magi' (Peter Foote, Rec. av Runerne i Danmark, i: [Dansk] Historisk Tidsskrift 1979, s. 395).

Formellt är det möjligt att ett adverbialt bestämt predikatsled **sarþ** följs av ett objekt uttryckt med **sararan**. Den gemensamma utgångspunkten för tolkningen av de tre besvärjelseerna som föreslås är att sjukdomswarelsen är rumsligt innesluten, varifrån den skall manas fram. Som framgår av Sigtunablecket Sl 5 anges uttryckligen att det är i bölden (**þur**). Det ligger nära till hands att pröva om **sararan** kan förstås utifrån detta synsätt. Det kan återge ett runsvenskt *sārarann* 'sårhuset' och avse den såriga varbölden. En sådan benämndes i fornsvenskan *sarbulde*. Sammansättningar med *sara-* är inte ovanliga i fornsvenskan och fornisländskan i ord som fsv. *saragärþ*, *saraläkiare*, *saramal*, *sarapol*, *sarapoli*, *saravärker*, *saraöke* och fisl. *sárafar*, *sárafullr*, *sáralögr*, *sáralaukr*. Vid sidan av dessa förekommer stamformer som fsv. *sarbetter*, *sarbulde*, *sarduker*, *sarleker*, *saröke*, *sartholi*, *sarsvidhi* och fisl. *sárbeitr*, *sárbót*, *sárbætr*, *sárdropi*, *sárleikr*, *sárráð*, *sárfenginn*. Understundom finns former som fsv. *saröke* och *saraöke*, fisl. *sármaðr* och *sáramaðr*. Att utifrån denna varierande bild dra någon slutsats om en avgörande skiftning i betydelsen mellan *sar-* och *sara-* förefaller svårt att göra inte minst med tanke på sammansättningar som *saröke*, *saraöke*, *sársauki* 'sårskada; smärta vållad av sår'.

I fornisländskan betyder ordet *rann* '(stort) hus'. Det framgår av användningen av det i ordspråksliknande uttryck som *margt er þat í karls húsi, er eigi är í konungs ranni* och i Odens ritt till Hel: ... *fram reið Óðinn ... hann kom at hafu Heljar ranni*. Men ordet kunde också användas i överförd betydelse, som framgår av uttrycket *í ranni bensævar* 'i blodets hus', en kenning för 'kroppen' i en vers i den isländska *Grettis saga*. Ordet *rann* är inte belagt i fornsvenskan men att det funnits där talar sammansättningar som substantiven *ransak*, *ransakan*, *ransakning*, *ransakari* och verbet *ransaka* för. Ordet *rann* bedöms användas i en sådan överförd betydelse i inskriftens **sararan**. I den avslutande delen av det berättande partiet av besvärjelsen ingår runföljden **sipa × sarþ × sararan × uara × hafir × fult fekit ×**. Att i normaliserad form återge den med *Síða sarð. Sārarann vara hafir (hann) fult fengit*, dvs. »Han gjorde slut på febern. Han har helt och håller fångat varets sårhus» är möjligt och gör inskriften till en åttaradning med två versifikatoriskt verksamma betonade stavelser i varje rad och raderna parvis sammanbundna med allitteration. Men runföljden **sipa × sarþ × sararan × uara × hafir × fult fekit** kan också segmenteras: *síða sarð sāraran. Vara hafir (hann) fullt fengit*. Runföljden **uara** är då en oblik form av substantivet *vari* 'var, blodvatten' och står som objekt i satsen. I det förra fallet står det som genitiv av *vari*. I det senare alternativet skulle runföljden kunna översättas: »... sejdandet (?) gjorde slut på sårhuset (dvs. bölden). Han har fångat varet fullständigt.» Att i fråga om **uara** laborera med en betydelse fsv. *var*, fisl. *vorr* f. 'läpp' förefaller inte möjligt. Betydelsen 'sårkant' som i ny-

isländskans *vör* (*brún eða jaðar sárs*) har jag inte funnit belagd i fornspråken. Hur än runföljden tolkas avslutar den episka delen av inskriften, som bygger på det i magin vanliga tretalet, där magiska handlingar ofta verkställs tre gånger. Det är en företeelse som lever kvar i folksagorna, där sådana upprepningar är ett typiskt karaktärsdrag.

Som nämnts är inskriftens inledning problematisk. De förmodade strukturella likheterna mellan de tre nämnda besvärjelserna talar för att **iorils** × **ourip** är en benämning på en sjukdomsvarelse och att betydelsen av de fem första runorna i inskriften är densamma som i Canterburytextens **kuril/iuril**. Kruket med den skiftande skrivningen kan ha fått sin förklaring av Felix Genzmer (Gyrill – Jyrill, i: Arkiv för nordisk filologi 65 (1950), s. 150 ff.), som menar Canterburyformeln inte går tillbaka på en skriftlig förlaga utan på muntlig trading. Den har av en anglosaxisk skrivare skrivits ned utifrån vad han mindes av runformeln. När han i andra raden skulle återge det runnordiska *gyrill* med runor för andra gången, kan han ha förbisett att han i första raden använt runan **k** för att återge uddljudet, och använt en **i**-runa. Det låg nära till hands för en skrivare van vid fornengelsk text. Där kan graferna skifta i skrivningar som *geteld* : *ieteld* 'täkt, tabernakel', *geong* : *iong* 'gick' (A. Campbell, Old English Grammar (1950), § 58), dvs. uddljudet återges än med *g* (*ȝ*) än med *i/j* framför en främre vokal. Enligt Genzmer rör det sig bara om olika skrivsätt. *Jyrill* är en fornengelsk grafisk variant. Normaliserat bör ordet återges *Gyrill*. En palatalisering av *g* framför *j* eller en främre vokal med en vidareutveckling till en affrikata som utvecklas till *j* förekommer också i de nordiska språken J. Brøndum-Nielsen, Gammeldansk Grammatik II (1957), § 318 och 318:2, A. Noreen, Altschwedische Grammatik (1904) § 278 och E. Wessén, *Svensk språkhistoria* I, § 49). I fornsvenska förekommer t.ex. skrivningen *iäf* för *giäf* 'gåva' (Lydekini bok, ej före 1280). Värt att nämna är att ordet förekommer som *djurill* 'grankåda som inte går att tugga' i dalmål enligt ett meddelande till Ivar Lindquist från Evald Lidén 1936 (Trolldomsrunorna från Sigtuna, i: Fornvännen 31 (1936), s. 369) och enligt muntlig uppgift till mig av dialektforskaren Gunnar Nyström. Formen **iorils** i inskriften på feberbenet är alltså mycket anmärkningsvärd med tanke till feberbenets datering till 1000-talet eller början av 1100-talet.

I Situne Dei 2012 tar Magnus Källström bland annat upp »feberbenets» två första ord **iorils** × **ourip** till diskussion. Enligt honom består **ourip** av en sammansättning av ett substantiv svarande mot fornsvenskans *vriðh* n.(?) som ju ingår i nusvenskans *tarmvred* med ett prefix *ō-* som signalerar något abnormt eller övernaturligt. Ordet skulle återge ett tidigare okänt ord runsv. *ōvrið* för att beteckna en mag- eller tarmåkomma. t.ex. tarmvred. Kanske bör man överväga om inte *ōvrið* också kan ha betecknat en abnorm sårpinne, sår-tapp, dvs. böld, eftersom ordkärnan **vrið-* i nordiska dialekter utvecklat en huvudbetydelse 'något hopvridet, tapp, utväxt' (Eklund a.a. 1991, s. 88 f.). Det skulle också passa bättre in på att inskriften är en formel mot sårfeber (blodförgiftning eller kallbrand).

Det kan vara metodiskt riktigare att med Källström ha runbenets **ioril** som utgångspunkt vid en tolkning av ordets betydelse än att alltför mycket beakta den skiftande skrivningen **kuril/iuril** i Canterbury-texten. Han ser **ioril** som en bildning till ett mycket gammalt substantiv **iōr/*iūr* med betydelsen 'vatten, vätska' men är medveten om svårigheten att förklara *o*-vokalismen i ordet **ioril**. Med viss modifikation av Källströms tolkningsförslag kan det tänkas att **iorils ourip** skall förstås som en benämning 'sårböldens sår-tapp, kärna', dvs. inte åsyfta något slag av mag- eller tarmåkomma utan en sårfeber, kallbrand.

Runristade lösföremål från Sigtuna

Sl 62 Sigtuna, Kv. Professorn 4.

Om tolkningen av inskriftens slut behöver det inte råda någon tvekan. Till skillnad från besvärjelserna på Sigtunablecket och i Canterbury-handskriften, där sjukdomswarelsen redan i inledningen uppmanas att försvinna med orden *fly þū nū* och *far þú nū* avslutas feberbenets inskrift med *Fly bort riða!* Även om vissa delar av tolkningen av feberbenets inskrift kan ifrågasättas är inskriften ett värdefullt vittnesmål om den andliga kulturen under äldsta kristen tid, då förkristna traditioner fortfarande levde kvar och kom att integreras i den medeltida tankevärlden. Samtidigt bildar feberbenets besvärjelse jämte Sigtunablecket och Canterbury-formeln en bro över till medeltiden och nyare tids folkliga signaler och besvärjelser, där inte minst de skrivna och talade orden i ritualen är av avgörande betydelse: »Nu skriver jag bort min frossa / och när hon kommer igen / är jag inte hemma.» (Emanuel Linderholm, *Signelser och besvärjelser från medeltid och nytid* (1917–49), nr 559) och den norska muntliga besvärjelsen som läses tre gånger mot en växande böld (Kong): »Kong, / du skal minke i Hold, / som Man(d) i Mold! I 3 Navn.» (Anton Christian Bang, *Norske hexeformularer og magiske opskriftere* (1901–02), nr 62).

Inskriften på feberbenet är svår att tolka. Inte bara för att vi har så ringa kunskap om tidens tankevärld utan också för att den vid sidan av klartexten innehåller ett dolt meddelande. Ovanför inskriftens inledande **iorils** × **ourip** är nämligen åtta tecken inristade, som är av annan karaktär än inskriftens runor.

Fig. 4. Detalj av inskriften på feberbenets framsida med de åtta tecknen. Foto Bengt A. Lundberg, 1997 (RAÄ/KMB ff973015).

Tecknen ger intryck av vara utformade enligt principen för lönnrunor. Vikingatidens runalfabet utgjordes av 16 runor fördelade på tre grupper (»ätter»). Ätterna och runorna hade en fast numrering, varför man kunde bilda lönnrunor med tecken som dels angav vilken ätt runan tillhörde dels angav vilken plats, vilket nummer den hade i ätten. Talsymbolerna kunde utformas på olika sätt, t.ex. genom att rista ett visst antal snedstreck, kvistar, på vardera sidan av en lodrät linje, stav. Mer ingående om lönnrunor se kapitlet Lönnrunor.

Skadorna i övre kanten av feberbenet gör en identifikation av tecknen osäker. De kan ha tagit bort övre delar av tecken relevanta för en tolkning. Det första tecknet i serien består av ett kort lodrätt streck som är kantskadat och av ett utvittrat streck, som kan ha varit andra ledet i en **s**-runa. Rester av ett tredje led kan inte säkert iakttagas. Det därpå följande strecket består av en lodrät stav som läses som runan **i**. Det tredje står för 3:4, dvs. **o**, det fjärde, ett lodrätt streck med en liten punkt invid basen läses som runan **i**, knappast som **e**. Det femte möjligen 3:4, dvs. **o**, det sjätte kan vara **p** eller ett spegelvänt **p** beroende på läsriktningen. Det sjunde tecknet har minst fem kvistar på vänstra sidan och minst fyra på högra sidan. Det passar alltså inte in i ett lönnrunesystem. Det åttonde tecknet är ett redundant 3:4, dvs. **o**. Teckenuppsättningen ger möjlighet till olika läsningar. En sådan kan läsas från vänster till höger som **(s) i o i (o) p - o** eller från höger till vänster som **o - p (o) i o i (s)**. Något meningsfullt innehåll jag inte kunnat finna i de runföljder som är möjliga. En rimlig utgångspunkt för en tolkning är att ristaren med de åtta tecknen vill uttrycka något som inte får uttryckas i klartext. Kanske återger de sjukdomsvarelsens verkliga namn eller magikerns namn eller ett kraftigt verkande formelord?

Detta dokument ingår i en digital utgåva av runristade lösföremål från Sigtuna. Dessa publiceras fritt tillgängliga på Internet.

Texten är ännu preliminär och kan komma att revideras. Hittar du felaktigheter eller känner till källor som inte har utnyttjats är du välkommen att meddela författaren dessa på nedanstående e-postadress.

Författare: Helmer Gustavson
Kontakt: magnus.kallstrom@raa.se

Riksantikvarieämbetet
Box 1114, 621 22 Visby
Tel. 08-5191 8000, Fax 08-660 7284
www.raa.se